

Cicle familiar, pràctiques successòries i sistemes agraris durant l'Antic Règim al País Valencià

Modest BARRERA AYMERICH

I. L'oeconòmica o la importància del patriarcalisme

Des del punt de vista de l'anàlisi històrica, cal considerar la família com un concepte metodològic adreçat a comprendre l'estructura i funcionament de la societat. D'aquesta manera, i per un costat, trobem la família com un agent de socialització que, a més, es converteix en una empresa de producció i consum. Per això, i d'una altra banda, també apareix com l'instrument fonamental d'una estratègia per a sobreviure o per a la projecció de l'individu, en tots dos casos obtenint i distribuint recursos al voltant de la solidaritat de la parentela. Aquest caràcter d'empresa, amb les funcions inherents de producció i distribució dels recursos, ens acosta a un nou concepte metodològic com ho és l'oeconòmica que, sense confondre's amb l'accepció més generalitzada d'economia, vindria a significar en origen el sensat i legítim govern de la casa per al bé comú de tota la família ¹.

El sentit d'aquesta expressió, més restringida que la d'economia general, es troba estretament vinculat a la noció i figura del «pater familias», el qual havia d'entendre no sols de l'activitat econòmica sinó també de les dimensions morals i polítiques de la família, integrant tots dos aspectes al voltant de consideracions com la disciplina, autocontrol, integritat,...., amb l'objectiu de conservar i augmentar no sols la fama i honor de la «casa» sinó també el seu patrimoni i riquesa -circumstàncies també inseparables en les consciències de l'Antic Règim-. La preocupació pel bé comú, per la gestió -no pas en el sentit capitalista/burgés del terme- i per adequar-se als cànons de la virtut li atorga al pare un paper de governant o príncep a la casa o família, de la mateixa manera que d'acord amb la concepció paternalista de l'Estat de l'Antic Règim, el príncep és un pare per al seu regne i per a llurs súbdits ².

Per això és que el «pater familias» entendrà en tots els afers involucrats

¹ Aquesta expressió, tot i que d'origen llatí -oeconomicus- té arrels gregues en les paraules oikos (casa) i nomos (lleis), tal i com ho assenyalava Rousseau en la introducció de la veu «economia» redactada per a l'Enciclopèdia: SOBOUL, A. *La Enciclopedia: historia y textos*, Barcelona, 1988, p. 66.

² ATIENZA HERNÁNDEZ, I. «Teoría y administración de la casa. Linaje, familia extensa, ciclo vital y aristocracia en Castilla (s. XVI-XIX)» en CHACÓN, HERNÁNDEZ, PEÑAFIEL (eds.) *Familia, grupos sociales y mujer en España (s. XV-XIX)*, Múrcia, 1991, pp. 14-5.<f>

en les funcions de producció i socialització que pertanyen al cercle familiar, disposant amb autoritat gairebé absoluta tant les condicions per a la contractació matrimonial, si més no les estratègies on fonamentar el manteniment o augment de les xarxes de relació social mitjançant el vincle de la parentela, com l'ampliació o reducció de les dimensions econòmiques de l'economia familiar, actuant al dictat de la conjuntura de les necessitats del grup, mitjançant el complicat joc de compra, venda, lloguer, donació de terres, etc ³.

De resultes d'aquesta situació, un tret apareix com un fet indiscutible alhora que fonament vertebrador de la societat de l'Antic Règim: ens referim, com no, al patriarcalisme subjacent en tots els afers i aspectes de la vida domèstica. I és que res no podia fer-se sense la preceptiva autorització del pare, la qual entroncava amb l'autoritat del monarca al cim de la piràmide social, donant la impressió d'una societat tancada i sempre sotmesa als dictats d'una autoritat gairebé absoluta que actuava sempre sota els mateixos designis de preocupació pel bé comú, mirant d'aconseguir amb la seua gestió la defensa dels interessos de la «família» -bé siga la que manté uns vincles de sang o bé la que suposa el conjunt de súbdits del sobirà-.

II. Sistema matrimonial i cicle familiar

En definitiva, producció i socialització constitueixen el binomi que defineix la importància de la família en el decurs del temps, i si ho volem palesar d'una altra manera haurem de parlar de les relacions i cicle econòmic, d'una banda, i del control i enquadrament social, per un altre costat. Essent el primer aspecte, ens referim al de la producció, el que ara ens interessa tractar, resulta necessari fer-se ressò de la seua dimensió social -palesant que producció i socialització al si de la família constitueixen un binomi irreductible-, la qual comença des del moment en què dues parts, dos socis fundadors -home i dona de diferents famílies- signen el contracte matrimonial.

El matrimoni és, aleshores, la carta de naturalesa i presentació de la cèl·lula social que és la família durant l'època moderna, avalada tant per l'Església, desitjosa de fornir d'un estricte codi de conducta als feligresos, com per l'Estat, que d'aquesta manera podria regular i controlar una part important de les transmissions de propietats, a més d'exercir un cert control i enquadrament

³ La força del patriarcalisme familiar es fonamentava, entre altres aspectes com ho serien la preceptiva autorització del «pater familias» per a casar-se, pel fet que durant l'època foral els béns de la dona li eren atorgats al marit, i quan s'instaurà la legislació castellana al País Valencià donant pas al règim de béns de la societat conjugal continuava essent l'home l'encarregat d'administrar-los: BARRERA AYMERICH, M. *Família, patrimoni i dona al Vila-real de l'Antic Règim. Els afers familiars en la pràctica judicial del Set-cents*, Vila-real, 1994, pp. 17-22.

sobre els súbdits. I és que en els orígens de l'edat mitjana sembla que el significat del matrimoni no anava més lluny d'un contracte privat entre dues famílies en relació a l'intercanvi de propietats, atorgant també a l'esposa certa protecció econòmica en cas de mort o abandonament del marit. Fou durant el segle XIII quan l'Església va controlar el contracte nupcial instaurant el principi d'enllaç monogàmic i indissoluble, prohibint i castigant les relacions incestuoses, la fornicació fora del matrimoni i l'adulteri, a més d'excloure els fills bords de tot dret hereditari. El procés es va consolidar quan en l'any 1563, a Trento, es va considerar el matrimoni com un sacrament, en exigir Roma la presència d'un sacerdot per a atorgar validesa a la cerimònia de noces ⁴. D'aquesta manera, enllaç monogàmic, indissoluble, sacralitzat i enregistrat públicament constitueixen les fites d'un control social justificable per la pròpia importància de la tasca familiar, la qual fou reforçada per mecanismes com l'aliança i la parentela.

Aleshores, el vincle matrimonial era el darrer esglaó en el procés de sociabilitat, maniobrant i aprofundint en els cercles familiars que l'envolten. Realment era un pacte entre dues famílies adreçat cap a l'objectiu de no contravenir les fronteres socials del grup, consolidar les relacions d'interés i perpetuar la integritat del patrimoni com a mínim. Per a aconseguir aquest propòsit sols li calia a l'Estat, amb el suport ideològic de l'Església, subratllar el patriarcalisme subjacent en el quefer quotidià sancionant-lo legalment ⁵, de manera que ningú no es poguera casar sense el preceptiu consentiment del pare o tutor legal. A més a més, altres mecanismes assistien el pare per a imposar la seua voluntat: el dot -entés com una part de l'herència que rebien les dones en el moment de casar-se- i la possibilitat d'excloure el fill del testament durant l'època foral o millorar algun dels hereus a partir del segle XVIII ⁶.

En definitiva, doncs, un patriarcalisme tan accentuat que arribaria a incidir en el comportament demogràfic dels nostres avantpassats en poder deter-

⁴ STONE, L. *Familia, sexo y matrimonio en Inglaterra, 1500-1800*, Mèxic, 1989, p. 24 i ss. Així doncs, a l'entrada en la Modernitat quedaran establerts una sèrie de passos o procediments per a verificar l'enllaç nupcial. En primer lloc, era necessari, o almenys recomanable, la subscripció d'una mena de contracte -la carta matrimonial- sobre l'intercanvi de propietats entre les parts. Tot seguit vindria la proclamació pública de tres amonestacions i, en tercer lloc, la boda en l'església, amb el consentiment de les dues parts i la benedicció eclesial. El darrer pas era ja la consumació sexual, i des d'aquest moment el matrimoni es convertia en un vincle indissoluble al qual sols la mort d'un dels cònjuges podia posar fi.

⁵ GARCÍA CÁRCEL, R. «Pautas de conducta de la familia española» en *Historia* 16, núm 57 (gener 1981), Madrid, p. 57. També *Novísima Recopilación* (N.R.), Llibre (L) X, Títol (T) II, Llei (Ll) V.

⁶ BENÍTEZ SÁNCHEZ-BLANCO, R. «Familia y transmisión de la propiedad en el País Valenciano (siglos XVI-XVII). Ponderación global y marco jurídico» en CHACÓN i HERNÁNDEZ (eds.): *Poder, familia y consanguinidad en la España del Antiguo Régimen Barcelona*, 1992, p. 60. Pel que fa al segle XVIII pot veure's N.R. L. X, T. XX, Ll. IX.

minar el moment de la celebració de noces, i fins i tot si aquestes es durien a terme o no. Així, al marge del predomini de la família nuclear, composta pels pares i els fills fadrins amb la inclusió d'un nombre variable de criats - quatre o cinc membres-, els demògrafs han insistit en una sèrie de trets al voltant del moment de la seua constitució, posant de manifest la incidència d'una pauta de nupcialitat significada per l'accés tardà al matrimoni, a més de l'existència d'aproximadament un deu per cent o més en cadascuna de les generacions que no arribava mai a casar-se ⁷.

Aquesta tendència que els historiadors han definit sota l'expressió de «sistema matrimonial europeu», és vàlida i contrastable també pel que fa al País Valencià -per exemple, sols cal analitzar acuradament les dades corresponents al cens de Floridablanca-, i per a demostrar-ho, alhora que gaudir de la possibilitat de descendir al detall del cas concret, exposem l'exemple de la Borriana de 1787, tal i com pot veure's en el quadre sobre l'estat civil dels habitants de la capital de la Plana Baixa.

Estat civil dels habitants de Borriana en l'any 1787

Hòmens							
edat	núm	fadrins		casats		víduos	
16-25	301	205	68'1%	93	30'8%	3	0'9%
25-40	456	31	6'7%	414	90'7%	11	2'4%
40-50	104	0		95	91'3%	9	8'6%
+ 50	244	0		218	89'3%	26	10'6%
Dones							
edat	núm	fadrines		casades		vídues	
16-25	231	112	48'4%	116	50'2%	3	1'2%
25-40	463	17	3'6%	421	90'9%	25	5'3%
40-50	178	0		118	66'2%	60	33'7%
+ 50	266	0		191	71'8%	75	28'1%

Elaboració pròpia a partir del cens de Floridablanca de 1787 ⁸.

Així, tot i que s'intueix clarament que l'edat de noces és inferior en el grup femení, el moment en el qual elles contraurien matrimoni deuria trobar-se ja

⁷ Un estat de la qüestió sobre el sistema familiar i matrimonial on apareixen recollides les principals aportacions historiogràfiques, fonamentalment les de Laslett i Hajan, es pot veure a ROWLAND, R. «Matrimonio y familia en el Mediterráneo Occidental» en F. CHACÓN (ed.) *Familia y sociedad en el Mediterráneo Occidental*, siglos XV-XIX, Múrcia, 1987, pp. 243-61.

⁸ CASTELLÓ TRAYER, J.E. *El País Valenciano en el censo de Floridablanca (1787)*, València, 1978, p. 350.

des del segle XVII al voltant dels 21 o 23 anys ⁹. Aquesta dinàmica nupcial, qualificada de precoç pels demògrafs en el marc de l'Europa Occidental però no pas en relació a altres indrets del món, aniria acompanyada durant el Set-cents d'una caiguda de les segones núpcies i, aleshores, d'un augment de la durada dels matrimonis amb la conseqüent estabilitat conjugal ¹⁰, que és la que realment permet el desenvolupament de les funcions familiars.

Aleshores, accés tardà al matrimoni, debilitat del mercat de vidus a partir dels vint-i-cinc anys, llarga durada de la vida conjugal i celibat al voltant del deu per cent constituïrien els trets definitoris dels sistema matrimonial vigent a molts indrets de l'occident europeu. Tots quatre aspectes permeten adonar-se'n del paper desenvolupat pel grup familiar. Així doncs, l'edat de noces podria justificar-se per la necessitat d'arribar a la constitució del grup familiar amb les majors garanties econòmiques possibles, les que oferirien el dot de les dones i generalment l'herència familiar.

D'aquesta manera, entendrem que cada generació necessitava d'un període o cicle d'acumulació per tal de poder dotar i casar les filles, de la mateixa manera que retardava el matrimoni dels fills per a aprofitar-se'n de la seua contribució a l'economia domèstica; igualment, i en cas que el dot fóra insuficient, caldria esperar la mort dels pares i la recepció de l'herència per a gaudir de la suficiència econòmica necessària que permetrà casar-se. Aleshores, tot just després de la constitució de la família mitjançant el matrimoni, s'encetava un cicle d'acumulació coincident i sintonitzant amb l'arribada i creixement dels fills, els quals augmentaven la capacitat de treball de l'empresa familiar. La tendència d'aquest cicle ascendent es trencaria quan el procés d'acumulació de capital es consideraria suficient per a nodrir les estratègies d'ascensió o perpetuació social mitjançant els enllaços matrimonials dels fills, en un moment en el qual aquestos ja eren majors alhora que els pares vells; d'aquesta manera les dimensions econòmiques de l'empresa familiar no sols no augmentarien a partir d'un determinat moment sinó que fins

⁹ PÉREZ GARCÍA, J.M. i ARDIT LUCAS, M. «Bases del crecimiento de la población valenciana en la edad moderna» en *Estudis sobre la població al País Valencià*, vol. I, València, 1989, pp. 220 i ss. L'edat de la dona en casar-se, a més d'altres característiques, ens ve indicada també per treballs centrats en poblacions pròximes a Borriana com el d'ARNAU ALEMANY, L. «Estudio demográfico de Mascarell (Plana Baixa). 1680-1980» en *Saitabi XXXIV* (1984), València; i, sobre tot, el de TORRENT FUERTES, K. «Evolución demográfica de la Plana Baixa en el siglo XVIII: el caso de Nules» en *Estudis* núm 11 (1984), València, pp. 203-7. A més a més, si considerem quina seria l'edat mitjana incloent tant hòmens com dones podem pensar que els resultats no serien gaire diferents dels 25 o 27 anys estimats per a l'Anglaterra moderna entre les classes socials més pobres, és a dir, per a la majoria de la població: STONE, L. *Broken lives. Separation and Divorce in England, 1660-1857*, Oxford, 1993, p. 16.

¹⁰ *Ibidem*. Sembla que la durada dels matrimonis durant el Set-cents pel que fa al País Valencià es trobaria ja pròxim als trenta anys.

i tot decreixerien progressivament.

Així, l'accés tardà al matrimoni estaria degut a la inevitable tasca productora i acumulativa que havia de desenvolupar l'empresa familiar, la qual cosa generaria una mena de dinàmica evolutiva de llarga durada que estaria en la base de la substitució o reemplaçament d'unes famílies per altres. Aquesta tasca productora i acumulativa, a més a més, seria possible per la llarga durada dels matrimonis, de la qual cosa ofereix testimoni el restringit percentatge de vidus.

Al respecte, el fet que el nombre de vidus siga irrellevant entre els vint-i-cinc i cinquanta anys també vindria a demostrar la necessitat i voluntat de mantenir l'estabilitat de la llar familiar. En altres paraules, creiem que quan de vegades un dels cònjuges moria el que passava és que -tot seguit i al cap d'un temps escaient- el vidu o la vídua contrauria de nou matrimoni amb una sola finalitat: la de recomposar la parella, la de garantir l'estabilitat atesa la diferència de rols entre l'home i la dona. Així doncs, quan les circumstàncies ho exigien es produïrien enllaços per afinitat, per tal de restaurar una situació difícil davant l'absència del pare o la mare ¹¹.

En tot cas, també l'estabilitat de la vida conjugal provocaria que l'edat de noces superara sovint els vint-i-cinc anys, quan els pares ja eren vells i aleshores el cicle vital de l'empresa familiar tocava a la seua fi. Així doncs, era necessària la substitució d'aquesta família per una altra, la que passarien a compondre els fills en arribar a aquesta edat que indiquen les dades demogràfiques. No sols això, però, ja que l'estabilitat possibilitaria sense cap mena de dubte la socialització de l'individu, la seua inserció en la societat a partir del nucli familiar mitjançant la tasca educativa desenvolupada pels pares. En definitiva, el reforçament del vincle familiar com a element vertebrador, si més no com un primer esglaó de la vida social.

Fins i tot el celibat contribuiria a reforçar els lligams familiars i el caràcter d'empresa econòmica que li és pròpia a aquesta institució. Això que pot semblar estrany i sempre exagerat, no ho és tant si tenim en compte que el patrimoni dels fadrins, no sols el que deriva directament de l'herència sinó també el que anirien fent i acumulant, tindria com a destinataris els nebots, els fills dels germans. Aleshores, hauríem de considerar l'existència dels fadrins no com a elements aïllats, al marge de la dinàmica i funcions familiars, sinó com una mena d'estratègia o solució, de vegades aleatòria o casual però també sovint interessada o planificada, que reforçaria el caràcter acumulatiu de l'empresa econòmica familiar.

¹¹ CHACÓN JIMÉNEZ i HURTADO MARTÍNEZ, J. «Matrimonio y consanguinidad en la España del Antiguo Régimen» en *Poder, familia y consanguinidad...*, p. 243.

A més a més, al fil d'aquestes consideracions sobre el celibat, també hauríem d'afegir que al voltant de la família nuclear s'establirien un conjunt de relacions canalitzades molt sovint pels vincles de parentela; en aquest cas amb els fadrins, però també amb els cunyats, sogres,...., permetent la socialització de l'individu, creant en definitiva tota una xarxa de relacions socials. I és que la família constitueix en l'Antic Règim un espai socio-polític, com els ordres socials, el poder local i l'Estat, on naixen i es desenvolupen les sociabilitats de cada grup, de manera que la comunió d'interessos entre membres d'una mateixa «casa» o llinatge pressionava convertint les relacions socials en solidaritats.

III. Les pràctiques successòries i el cicle familiar.

Aquesta situació de control social, exemplificada en les instàncies de l'autoritat paterna, eclesiàstica i política, feia de l'herència i el matrimoni els eixos de la transmissió patrimonial intrafamiliar durant l'Antic Règim; més encara, la circulació general dels béns es fornía, més que dels contractes de compra-venda, de l'activació i funcionament d'aquests dos mecanismes ¹². La funció reproductora de la família, clar és que en termes econòmics, tenia les seues fites tant en el moment en el qual els descendents es separaven del tronc comú com quan els ascendents morien i eren definitivament reemplaçats pels fills.

El matrimoni i la mort, en definitiva, constituïen les fites d'un procés de transmissió que considerava el dot, atorgat a la filla en el moment de casarse, com una part de l'herència que li pertocaria quan els ascendents es moririen; aleshores, per a les dones es tractava d'un avanç de l'herència -total o parcial- mentre que per contra els hòmens sols la rebien íntegrament quan la vida dels pares tocava a la seua fi. A més a més, hem de tenir present que no sols la transmissió es feia en dos moments sinó que també per dues bandes o línies, la del pare i la mare. Així, el sistema «mater maternis pater paternis», que és una de les especificats dels sistemes de transmissió europeus, implicava que cadascú dels membres del matrimoni tenia un patrimoni que no ningú, ni tan sols el cònjuge, podia tocar de no haver autorització per escrit, restant en comú els béns de la societat conjugal que administrava l'home i que transmetia ell durant l'època foral i tots dos a partir del Set-cents ¹³.

¹² MATALI, R. «Estudio de las transmisiones intrafamiliares en la Valencia foral: testamentos y bodas en el siglo XVII» en *Estudis*, núm 11 (1985), València, p. 168. També BENÍTEZ SÁNCHEZ-BLANCO, R. op. cit. p. 49.

¹³ Al voltant d'aquestes qüestions pot veure's, per exemple, BARRERA AYMERICH, M.V. *Família, patrimoni i dona...*, pp. 42-3.

El resultat d'aquesta situació no fa més que atorgar coherència al fet que els matrimonis es concertaven a una edat relativament tardana, no tant en el cas de les dones que ho feien quan el dot estava enllestit i sí pel que fa als hòmens, que s'haurien d'esperar a que els pares foren vells i pròxims a morir-se per a completar amb la seua herència el necessari i imprescindible patrimoni inicial que tirara endavant l'empresa familiar. També al marge de la constatació del fet que l'home i dona aporten a l'empresa familiar en dos moments diferents, aquell sistema suposava la vigència en les terres del País Valencià d'un repartiment igualitari que forçava la residència neolocal, en definitiva a viure en una llar diferent atés que ningú no seria beneficiat inicialment amb el gros de l'herència, malgrat que aquest no fou sancionat a nivell legal fins la implantació de la legislació castellana arran dels decrets de Nova Planta.

En efecte, tot sembla indicar que, malgrat que durant l'època foral la voluntat del testador s'imposava al dret d'heretar dels fills en fer possible que manifestara el desig de deixar-los alguna cosa o no res ¹⁴, el que sovint passaria és el fet que el repartiment, equitatiu o no, del gros de l'herència entre els hereus constituïria el fet més normal si considerem aspectes com l'escaient dot per a les dones, o que quan esdevenia una mort «ab intestato» resultava preceptiu un repartiment equitatiu, així com el fet que per a quedar exclòs de l'herència s'havia d'anunciar expressament ¹⁵.

Tanmateix, aquesta aparent llibertat pròpia del període foral es va dissoldre en fer-se efectiva l'aplicació dels decrets de Nova Planta, els quals suposaven -pel que fa al sistema hereditari- la fi del costum, del dret consuetudinari, i el triomf del dret romà vigent a Castella des de la seua recopilació en l'any 1348 -Partidas-. Aquest canvi suposava que la igualtat seria obligatòriament l'element vertebrador de les pràctiques successòries, convertint en deure el sentit normal de les disposicions testamentàries. D'aquesta manera, el principi de la llegítima, el qual s'aplicava des del moment en què hi havien fills, implicava que s'havien d'adreçar quatre cinquenes parts del patrimoni per a la transmissió i repartiment entre els fills; d'aquest vuitanta per cent dos terços restaven per a dividir equitativament, mentre que l'altra tercera part podia ser emprada, si ho volia el testador, per a millorar algun dels hereus. Restava al testador el disposar lliurement de la cinquena part del seu patrimoni, amb la

¹⁴ Op. cit. nota núm 12.

¹⁵ BENÍTEZ SÁNCHEZ-BLANCO, R. op. cit. p. 60. La primera fita s'instaurà quan l'any 1318 Pere III subratllà el triomf del testador sobre el dret dels descendents. Tot seguit, en 1403 Martí I afegí que era necessari que en el testament s'anomenaren els possibles hereus, manifestant el desig o no de deixar-los alguna cosa. En el mateix sentit l'any 1604 Felip II atorgà un fur assenyalant que s'entendrà eclòs de la llegítima quan es manifeste expressament.

qual satisfesia normalment les despeses del seu soterrar i el ròssec del cinquè s'empraria tant per a obres de caritat com per a l'usdefruit del cònjuge o -fins i tot- per a augmentar la dotació dels hereus en general o d'algun d'ells en particular ¹⁶.

IV. La influència en les relacions agràries.

En un món on la divisió igualitària constituïa l'eix de les transmissions intrafamiliars, malgrat tot els correctius existents -per exemple, durant el segle XVIII la millora del terç i el ròssec del cinquè de lliure disposició-, hi hauria una gran mobilitat de persones i terres, essent aquesta considerada com un bé moble més dintre dels patrimonis camperols. Així doncs, durant l'Antic Règim ens trobaríem davant d'una societat que confonia el patrimoni i l'eina de treball, i la partició del primer implica la desmembració de l'altre.

El que volem subratllar és el fet que els règims successoris es troben estretament vinculats a la importància atorgada per cada societat al rol del patrimoni en la constitució d'una explotació. Per això, als indrets on hi hagué una transmissió integral producte d'una herència desigual -vbg. Catalunya, Galícia,...- ens trobem amb una estructura agrària congelada, convertint-se la terra en un subjecte de relació -els hòmens són repartits a la terra més que la terra és repartida als hòmens-; en canvi, en un marc com el del País Valencià, sobre tot a partir del Set-cents, encara que també durant el període foral, la desmembració i la circulació de la terra seria un motiu recurrent, produint-se una dissociació entre els conceptes de propietat -patrimoni- i explotació -eina de treball-.

Aquesta circumstància, a més a més, es veuria agreujada per una conjuntura demogràfica expansiva durant el Set-cents que accentuaria les connotacions minifundistes i suposaria també l'esclat d'un veritable procés de polarització social ¹⁷. Així, i per posar només un exemple concret, l'estructura de la població activa enregistrada a Borriana a les darreries del segle XVIII contribueix a donar suport a les nostres conjetures, les quals es veurien si cal més reforçades amb un estadi més ample i acurat de les dades del cens de Floridablanca; d'aquesta manera, en un medi on l'explotació de la terra era la base de l'economia, la forta presència de jornalers -fins un nombre de 241- i criats -56- fa pensar en la mancança de propietats que patiria bona part de la població, restant obligada a obtenir els ingressos necessaris mitjançant el

¹⁶ N.R. L. X, T. IV, Ll. VII. Més informació pot trobar-se a BARRERA AYMERICH, M.V. op. cit. pp. 40 i ss.

¹⁷ VILANOVA Añó, S. *Gent d'ahir. Evolució demogràfica de Vila-real de la fundació a la guerra del francès (1274-1808)*, Vila-real 1988, p. 70.

lloguer de la seua capacitat de treball ¹⁸.

Ara bé, la distinció entre propietat i explotació queda més palesa si atenem a la gran quantitat d'arrendataris que segurament hi hauria a les darreries del segle. I és que, essent constantment fragmentada la propietat en una conjuntura demogràficament expansiva, els llauradors -posem de nou el cas de Borriana- que encara no s'haurien vists reduïts a la condició de jornalers, augmentarien sovint les seues explotacions mitjançant la pràctica de l'arrendament ¹⁹.

Aleshores, els repartiments igualitaris, tot i que suposaven desmembració i circulació, no afectaven gairebé en res la societat, atés que l'elasticitat de l'economia seria considerable. Elasticitat, en definitiva, perquè sempre hi hauria terra en circulació, bé en compravenda o en arrendament, també perquè -malgrat que l'agricultura seria l'activitat fonamental- hi hauria un elevat grau de diversificació que permetria, en cas de necessitat, reemplaçar-la o substituir-la total o parcialment -condició mixta de jornalera i propietari o llaurador i artesà- ²⁰.

Aquesta elasticitat, provocada per la desmembració i circulació inherents a la divisió igualitària, augmenta també el significat de la família com a empresa de producció i reproducció. Així, podem parlar d'un cicle familiar en la mesura que cadascuna de les famílies travessa per estadis diferents en funció de llurs necessitats de consum i de la força de treball disposada. Amb aquest raonament ens atrevim a suggerir que els anys que segueixen a la constitució del matrimoni no permeten disposar de gran força de treball; però progressivament, a mesura que els fills creixen també ho fa la seua capacitat d'explotació augmentant les dimensions de la seua economia -comprant terres o llogant-les-. A partir dels quinze o vint anys, quan l'empresa familiar tornaria a les seues dimensions originàries, atés que els fills s'anirien casant, la capacitat del grup domèstic decreixeria i les dimensions de les seues explotacions també -bé perquè ja no llogarien tantes terres o bé perquè les que comprarien les haurien transmises en concepte de dots-.

En definitiva, doncs, el món de la transmissió intrafamiliar equitativa implica gran mobilitat de persones i terres, la qual cosa estaria fornida per un desig conscient d'adaptar l'explotació a la capacitat de treball disposada per la família camperola segons els diferents estadis que travessava.

¹⁸ CASTELLÓ TRAVER, J.E. op. cit. p. 350.

¹⁹ BARRERA AYMERICH, M.V. «El proceso de penetración de grupos rentistas en la tierra: el clero de Burriana durante la segunda mitad del siglo XVIII» en *Estudis*, núm 14 (1989), València, pp. 96-102.

²⁰ Per exemple a Vila-real: VILANOVA Añó, S. op. cit. pp. 67-71.